

Gaas Venemaa poliitikas

Andres Tarand (RiTo 13), Euroopa Parlamendi liige, Sotsiaaldemokraatlik Erakond

Venemaa katsed kasutada oma välispoliitiliste positsioonide parandamiseks gaasitehingute politiseerimist on viinud selleni, et läänes ei hoita kriitikat Moskva käitumise kohta enam sordiini all.

Nagu aasta algul, 17. jaanuaril märkis ajalehes International Herald Tribune endine USA suursaadik Leedus (1997–2000) ning varem ka Tallinnas töötanud Keith C. Smith, nüüdne Washingtoni Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Keskuse uurija, ei olnud 2006. aasta uusaastapäeva gaasikatkestus Ukrainasse esimene kord, mil Venemaa kasutas energiarelva välispoliitilistel eesmärkidel. Smith meenutab nii 1990. ja 1992. aasta energiakatkestusi Balti riikidesse kui ka Ukraina pitsitamist 1993. ja 1994. aastal lahkkelide tõttu Sevastopoolis baseeruva Vene sõjalaevastiku pärast. Tõsi küll, need varasemad juhtumid ei äratanud maailmas kaugeltki samasuguseid vastureaktsioone nagu äsjane uusaastakatse, mis Ukrainale lisaks tekitas häireid Ungaris, Austrias, Itaalias ja Saksamaal.

Hiljem lisandusid Venemaa jõudemonstratsioonid Gruusias, Moldovas ja Bulgaarias. Ajakirjanduses on ilmunud vihjeid, nagu oleks president Vladimir Putin isiklikult juba aastaid tagasi välja töötanud plaani Venemaa välispoliitika n-ö gasifitseerimiseks. Teistel andmetel pärineb süsteemse välispoliitilise nn gaasikangi kasutamise idee Anatoli Tšubaisilt paari aasta tagant. Nii või teisiti ei ole Venemaal tema praeguses seisus, kus hingeliselt rõhub imperiumi lõpp ja majanduslik olukord ei luba peale energeetilise tooraine palju muud eksportida, raske jõuda järeltulele, et energiarelvast võiks saada mõjus välispoliitiliste positsioonide parandamise vahend. Iseasi, et selle poliitika teostamise viis käib ikka retsepti järgi: „Me oleme hästi hirmsad – te peate olema meie meele järele või muidu...“ Nagu oleme Venemaa kõrgelt tasemelt kuulnud, on see vist üks Vene tsivilisatsiooni omapära joon. Tunnistan, et mulle meenub rohkem kirjaniku Aleksandr Solženitsõni kunagine väljend *социально близкие* (‘sotsiaalselt lähedased’), mida ta kasutas kriminaalvangide ja julgeolekutöötajate võrdlemisel. Teame ju, et Putini lähikonnas töötab 40% ulatuses endisi KGB-lasi, kellele jõustruktuuri esindajatena on jõud hästimõistetav vahend.

Gaasišantaži välispoliitika

Asjale võib vaadata ka väiksema kirega, kui nentida, et tegemist on igivana põhimõtte *divide et impera* rakendamisega. Mõtlen selle all eelmisest sügisest alanud lubadusi ja ähvardusi Venemaalt suunata oma nafta- ja gaasivood hoopis mujale kui senistele tõrksatele kaubanduspartneritele või poliitiliselt ebasoovitavatele riikidele.

Esimene mulle silma jäänud selles laadis pääsuke ilmus Moskva Carnegie Keskuse teadusnõukogu esimehelt Dmitri Treninilt 23. novembril 2005 ajalehes Vedomosti („Газовая политика: глядя на восток“). Autor alustab oma artiklit tõdemusega, et see on gaas ja mitte nafta, mis kujutab endast 21. sajandi põhiprobleemi. Aastaks 2020 tõuseb nõudlus gaasi järele teravalt, eeskätt USA-s ja Hiinas. Pakkumisel on võtmepositsioonis Ida-Siberi gaasivarud, mille turuletoomine aitab arendada seda Venemaa geopoliitiliselt haavatavat

piirkonda, varustades energiaga nii ida kui ka länt. Pärast Ida-Siberi ning Sahhalini gaasi turustamisvariantide analüüsi jõuab Trenin järeldusele, et mitmekümne miljardi dollarised mõistlikult kaalutletud investeeringud lubaksid Venemaal varustada gaasiga Koread ja Jaapanit, Californiat ja Hiinat.

Tõenäoliselt mõtleb autor seda kõike siiralt maailmamajanduse harmoonilisust ning Venemaa majanduslikku šanssi silmas pidades. Ta pöördub oma tekstis ka president Putini poole, et too Trenini argumentidele isiklikku tähelepanu pööraks. Seda lugedes kujutasin kaunis selgesti ette, milliseks kujunevad need kaalutlused Venemaa tegelikus välispoliitikas ning uue aasta alguses oli mul Euroopa Parlamendi kolleegidele lihtne maalida pilt, kuidas Venemaa gasifitseeritud välispoliitika partnereid valima ning vastandama hakkab. Kevadeks on meil sellisest käitumisest tõendeid hulgi.

Ähvarduseks läbimurre itta

Esimene väljapressimiskatse oli arvatavasti usaldatud Venemaa tööstus- ja energeetikaministrile Viktor Hristenkole, kes väitis tänavu 6. veebruaril ajalehes Vedomosti („Энергетическая стратегия России: прорыв на восток”), et Venemaa väärikas koht uues ja dünaamilises maailmas on nüüdseks reaalsus. See tähendab, et Venemaa on muutumas võtmemängijaks maailma majanduses, järelikult ka üleilmses poliitikas.

Pöördudes tagasi artikli põhiteema, s.o itta läbimurde juurde, loetleb minister strateegilisi partnereid nagu Jaapan ja Korea, Hiina ja India. Ta ei lisa, et ka neid riike on võimalik poliitiliste tingimuste esitamise omavahel vastandada. Järgmine vaatus oli äsja. 24. aprilli Nezavissimaja Gazeta trükkis ära pika intervjuu Transnefti juhi Semjon Vainštokiga, kus puudutati Ida-Siberist Vaikse ookeanini ulatuva 2300 km pikkuse torujuhtme ehitamise detaile. Intervjuu jutustab meile küll ehituse maksumusest ja võimalikest laenudest, kuid ei valgusta graafikut, mis ajal torujuhe valmis saab.

Märtsis-aprillis usaldati gaasišantaaz peamiselt Gazpromi juhile Aleksei Millerile, Kaug-Itta suunduva torujuhtme kõrvale ilmus Euroopa Liidu gaasist ilmajätmiseks veel Barentsi mere Štokmani väljalt Põhja-Ameerikasse planeeritav juhe. See juhe võib tööle hakata kõige varem 2014. aastal, kuid mahub siiski Euroopa Liidus energeetika planeerimiseks kasutatavasse 20-aastasesse ajavahemikku. Ja aprilli lõpul vormistas poliitilise valiku Euroopa Liidule president Putin ise, kasutades selleks Saksamaa kantsleri Angela Merkeli visiiti Tomskisse. Tsiteerides Putinit ajalehe Moscow Times (28. aprill 2006) kaudu, väljendus ta ligikaudu järgmiselt: „Me kuuleme pidevalt mingist Venemaast sõltuvusest ning seda, et Vene kompaniid peavad saama piiratud juurdepääsu energiaturule. Mõelge sellele meie vaatepunktist. Mida me peame tegema, kui kuuleme üht ja sama iga päev? Me hakkame otsima teisi turge.“

Samal ajal teatas Gazpromi asedirektor Aleksandr Medvedev, kommenteerides USA välisministri Condoleezza Rice´i kriitikat Venemaa aadressil, et too politiseerib gaasitehinguid.

Nagu küpse sotsialismi ajal

Nüüd on aeg heita pilk sellele, millega on meil tegemist Gazpromi puhul. Nagu kirjutasi hiljuti A. E. Kramer ja S. L. Myers ajalehes International Herald Tribune (24. aprill 2006, „Private or public? Russian firms blur line“), ei ole see lihtsalt riigi omandis olev tulus gaasimonopol, vaid, nagu juba nägime, tugev poliitiline instrument nii välis- kui ka sisepoliitikas. Panna ettevõtte juhid Miller ja Medvedev poliitilisi rägusi rääkima on võib-olla veidi diplomaatiliselt laadi kate vabastada poliitilised vastutajad sündmatust stiilist, kuigi tõsiseltvõetavuseks pidi president lõpuks selle siiski üle jutustama.

Gazprom meenutab ka ettevõtet küpse sotsialismi ajast, mil linnade tööstusettevõteted pidasid maal sealaut. Kui 2012. aasta taliolümpiamängude organiseerimist Sotši võib veel vaadelda poliitilise ülesandena, siis põllumajandusmaa kokkuostmine (Venemaa suurim maaomanik), ajalehe Izvestija omandamine (nüüd on plaanis juba vist ka Komsomolskaja Pravda) ning lõpuks Peterburi jalgpallimeeskonna Zenit ostmine ei ole gaasiettevõtte kohustuslikud ülesanded. Kokku hinnatakse lisategevuste väärtuseks 14 miljardit dollarit ning sellega on hõivatud 38% töötajatest.

Gazpromis oli 2004. aastal 330 000 töötajat, tema kasum oli 4,6 miljardit dollarit ning tulu 28 miljardit. Firma väärtuseks hinnatakse 240 miljardit dollarit. 2005. aasta tulust tuli 65% Euroopa Liidu maadest ja alla 30% kodumaistest tehingutest, mille osa kõigist tehingutest on 62%. Siit on ilmekalt näha energeetilise relva põhiline nõrkus: kodumaa ja arenenud majanduste jaoks on loodud erinevad hinnaklassid ning suurtele sõpradele (vasallidele) müüakse hoopis odavalt.

Ukraina torusulgemise ajal rääkisid venelased palju gaasi maailmaturu hinnast, mida tegelikult olemas ei ole. Tõsi, gaasi hind on järginud nafta hinda ja viimasel on kogu aeg olnud maailmaturu hind. Kuid Euroopa Liitu ja Valgevenesse tarnitava gaasi hinnavahe jääb siiski neljakordseks. Ukraina juhtumi kokkuleppes tõuseb veel üks küsimus – ja nimelt vahendufirma RosUkrEnerg olemusest. Venemaa müüb sellele ettevõttele 1000 kuupmeetrit gaasi hinnaga 230 dollarit, mille RosUkrEnerg müüb Ukrainale edasi 95 dollariga. Selline ebakaubandus on võimalik, sest RosUkrEnerg ostab odavat gaasi Kesk- Aasiast ning segab seda Vene gaasiga.

Teatavasti on 50% kõnealusel kompaniist Gazpromi omanduses, teise 50% omanik on teadmata. Ajakirjanduses on vihjatud endistele Peterburi KGB-lastele, kes hiljuti Euroopa Parlamendis esinenud Keith C. Smithi kinnitusel tõmbavad niite nii selles kui ka mitmes teises läbipaistmatus Vene energiaettevõttes. Kui palju on selles riigi huvide järgimist ja kui palju isiklikku tasu teenete eest, jääb esialgu maitseasjaks oletada.

Äratuskella efekt Euroopa Liidus

Kriitikud, nende hulgas Venemaa endine energeetikaminister Vladimir Milov, on juhtinud tähelepanu mitmele nõrkusele Vene gaasišantaaži välispoliitikas. Enne nende juurde asumist tõden, et Ukraina torusulgemise operatsiooni kõige nähtavam positiivne tulemus oli äratuskella efekt Euroopa Liidus. Enne käesoleva aasta jaanuari võis liidu institutsioonides

tüdimuseni kuulda palvuseladseid tekste Venemaast kui strateegilisest partnerist, kelle kohta kriitika pidi olema sordiini all. Tõsi, Euroopa Liidu laienemisega ja eriti Ukraina oranžist revolutsioonist alates muutus kriitika Venemaa arusaamade kohta demokraatiast vähemalt Euroopa Parlamendis loomulikuks tegevuseks. Nüüdseks on selge, et seitsme aasta raamprogrammi lisaraha saamine taastuenergeetikale on üks selle äratuse tegelikke tulemusi.

Keerulisem on lugu Euroopa Liidu ühise energiapoliitikaga. Ei julgeks eeldada, et Euroopa Liidu mitme suure rahva juhud on lihtsalt rumalad (kuigi nende tegevus paaril aastal laienemise järel seda on olnud) ja ei mõista ühise energiapoliitika vajadust. Kuid selle saavutamist häirivad liikmesriikide lühiajalised huvid, sealhulgas nende omavaheline konkurents, mis mitmel juhul on seotud suurte energiamonopolide huvidega. Viimane omakorda tähendab ka monopolide märgatavat mõju riigi poliitikale. Selline seis kahjustab mõistagi Euroopat tervikuna ning nõrgendab Euroopa Liidu positsioone mitte ainult läbirääkimistel Venemaaga, vaid kogu maailmaturul.

Märgime, et nii Euroopa Liidu ühine energiapoliitika kui ka välispoliitika on sisse kirjutatud põhiseaduse lepingusse, kuid liidu praeguses nn õitsva egoismi faasis on sellegi saatus lähiajal lahtine. See on gaasipoliitika mängus vast Venemaa kõige kõvem trump. Teisalt annab Vene poole bluffimisest tunnistust tõsiasi, et praeguses seisus tuleb kaks kolmandikku Vene tuludest Euroopa Liidu turult ning partnerite valikuks vajalikud rajatised Ida-Siberis, Kamtšatkal, Jamali poolsaarel või Barentsi merel ei valmi lähiajal. Seetõttu ei luba Venemaa sõltuvus lääne investeeringutest, sealhulgas moodsast nafta- ja gaasitootmise tehnoloogiast, hinnata olukorda ühepoolset diktaati võimaldavaks.

Postsovetlikud mängud

Gazprom toodab gaasi põhiliselt kolmelt suurelt gaasiväljalt, seejuures on kõigi kolme produktiivsus languse faasis. Olles poliitiline instrument ning täites majanduses muude harude subsideerija rolli, ei ole Gazprom olnud näiteks suuteline tegema midagi ammu planeeritud Jamali leiukoha kasutuselevõtuks. Väiksemad Venemaal tegutsevad gaasitootjad peavad kohandama ennast Gazpromi tempoga, sest viimane on torujuhtmete monopolist. Eksminister Milov on teinud oma kokkuvõtte: "Gazprom on hiiglasuur finantsmull. Kuid kuna tegurid, mis tõstavad ta aktsiate hinda, jäävad toimima veel mõneks ajaks, suureneb see mull veelgi."

Varem on sama mees ajalehes Financial Times avaldatud artiklis (25. jaanuar 2006, „Russia ill-equipped to lead on global security”) juhtinud tähelepanu Vene naftasektori toodangu juurdekasvu vähenemisele 2%-ni aastal 2005, võrreldes 8,5%-lise kasvuga aastail 2000–2003. Ta peab põhjuseks eksporditariifide tõstmist, erakompaniidele nende omandis olevate torujuhtmete keelamist ning mõne naftakompanii natsionaliseerimist. Samuti märgib autor uste sulgemist välisinvestoritele nafta- ja gaasisektoris, nähes selles lööki rahvusvahelisele varustuskindlusele, kuid ka Venemaale endale just nimelt uute leiukohtade kasutuselevõtu töömahukuse, kapitalivajaduste ning kõrge riskitaseme tõttu.

Lõpetuseks ütleb eksminister: „Kasutades suurema poliitilise mõju saavutamiseks energiaruustuse musklit ning asetades energiat importivad Euroopa rahvad riski ette – kas on see siis näide „globaalsest arhitektuurist“, mida Kreml soovib ehitada?“ Ning lisab: „Poliitilised mängud postsovetlikus ruumis näivad olevat tähtsamad.“

Kroon kantsleri tegevusele

Siinkohal on sobiv peatuda lühidalt Läänemerre kavandatud naftatorul. Ajaliselt oli see esimene nähtav samm Venemaa energeetilise välispoliitika laiendamisel, ehkki jäi mitmel pool kas asjatundmatusest või poliitiliste vahekordade kahjustamise kartusest tähelepanuta.

Möödunud aasta septembris pidulikult president Vladimir Putini ning kantsler Gerhard Schröderi allkirjastatud torujuhtme lepingut võib pidada pretsedendituks Euroopa Liidu ajaloos. Ei ole muidugi mõtet kahelda Saksa Liitvabariigi kui Euroopa suurima majanduse energiavajaduses, mis juba kantsler Helmut Schmidt ajast on toetunud Venemaa gaasile. See ei ole tingitud ainult Saksamaa traditsiooniliselt piiratud energiavarudest, vaid ka maagaasist kui keemiatööstuse toorainest. Keemiatööstus, samuti traditsiooniliselt, on Saksamaal suurema erikaaluga majandussektor kui mujal. Sellest hoolimata oli ebaseaduslikult üllatav kogeda teistest enam solidaarsust rõhutavate sotsiaaldemokraatide hulka kuuluvalt kantslerilt sellist ignorantsust oma uutest liikmesriikidest naabrite suhtes – neid ei suvatsetud vähimalgi kombel informeerida. Krooni kantsleri tegevusele pani veidi hilisem teade tema tasust – piltlikult öeldes mõisavalitseja kohast Venemaal.

Naabreist reageeris esimesena teravalt Poola, kelle hiljutine kaitseminister Radek Sikorski võrdles seda gaasitehingut Molotovi–Ribbentropi paktiga, loodetavasti on see siiski üksnes diplomaatiline ebaviisakus. Mulle tundus kohasem võrdlus Rapallo lepinguga, mis lõi ühe eelduse uueks sõjaks ning Euroopa jagamiseks. Viisakamas vormis, kuid siiski otsustavalt, väljendas ennast ajakirjandusele ka Poola tollane president Aleksander Kwasniewski: „Schröderi–Putini pakt on küsitav nii ökoloogilisest, ökonoomilisest kui ka poliitilisest vaatepunktist.“ Leedu kriitika tipnes president Valdas Adamkuse visiidiga Berliini, kus ta lahkuvale Schröderile lootust avaldas, et uus kantsler Merkel tehingusse korrektiivse toob. Valimiste olukorras Angela Merkel teatavasti mõnevõrra Läänemere torutehingu sõlmimise viisist distantseerus, kuid mõistagi mitte tehingust endast, nagu ka aprilli lõpus Tomskis kinnitust leidis. Oktoobris avaldas arvamust ka Läti peaminister Aigars Kalvitis: „See torujuhe võib asetada kogu regiooni ohtu. See ei kindlusta ühist energiapoliitikat Euroopa Liidus“.

Energeetika pole mängukann

Erandlikult käitusid sedapuhku Läänemere idaranniku kaks põhjapoolset riiki, mille peaministrid Andrus Ansip ning Matti Vanhanen märkisid midagi kompaniidevahelise tehingu positiivsusest. Kas oli tegemist ugriliku mõtteviisi aeglusega või lihtsalt ei suudetud vahet teha kompaniil, riigil ja riiklikul kompaniil Gazprom, ei ole ajalugu täpsustanud.

Kui riikide kõrgeimad poliitilised figuurid midagi alla kirjutavad, siis ei ole tegemist igapäevase majandustehinguga. Kuid Eesti peaministril on olnud raskusi ka iseenda ning mõne oma parteikaaslase allkirja tähenduse tõlgendamisel, miks siis mitte ka presidentide ja

kantslerite omadega. Tegemist ei saanud olla ju Eestis viimaseil aastail tavalise madala välispoliitilise profiiliga, sest tehingu vormistamise viisi kritiseeris ka Saksa kristlik–demokraatlik opositsioon. Kuid Eestis oli sügisel ka üks meeldiv erand. Mitte enam parimas tervislikus vormis olnud president Lennart Meri mõistis meie ajaloost tuttavate ülepeatehingute taustal Putini–Schröderi leppe poliitilist tähendust kiiresti. Sel teemal toimus meie viimane telefonikõne.

Moraal Eestile kogu loost võiks olla see, et Eesti energeetika tulevikku ei tohi jätta meie energiaettevõtete lühiajaliste huvide mängukanniks, nagu seda on rõhuv enamik majandusministreid kas küündimatusest või hoolimatusest siiani teinud.